Kulturhistorisk inventering

JAKOBS KAPELL

Stora Tuna socken, Dalarnas län

Antikvarisk rapport 2018:7

Svenska kyrkan

Dalarnas museum

Kulturhistorisk inventering

JAKOBS KAPELL

Stora Tuna församling
Stora Tuna socken, Borlänge kommun
Dalarnas län

Antikvarisk rapport 2018:7
Dnr: 16/15

FÖRFATTARE: Adam Moll

Foton: Där inget annat anges är foton tagna av
Adam Moll och Simon Langwagen, Dalarnas museum

INNEHÅLL

INLEDNING 7
Bakgrund 7
Syfte 7
Mål 7
Användningsområden 7
Rapportens upplägg 7
Process och metod 8
Kulturhistoriskt värde 8

HISTORIK OCH UTFORMNING 11
Kronologi 13

KULTURHISTORISK VÄRDERING 15

KÄLLOR 18

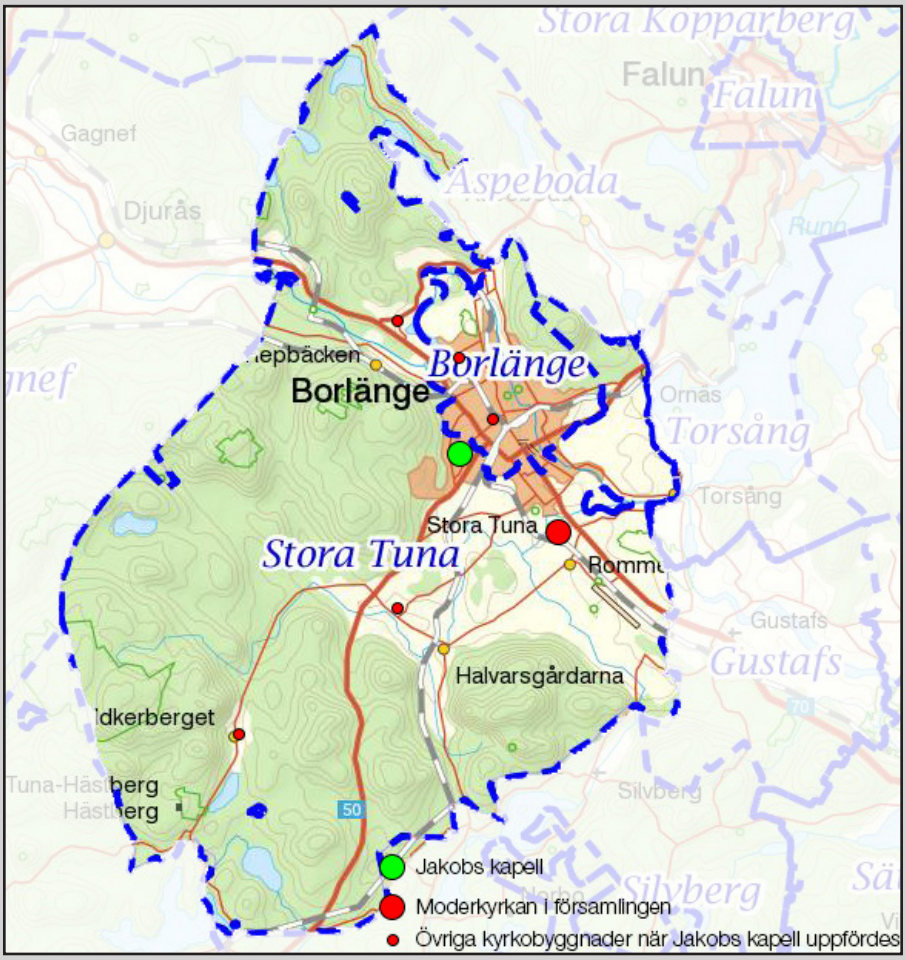

Geografi

Samhället Borlänge i den stora och rika Stora Tuna socken gick under 1800-talets andra halva från att vara en bondebygd till att bli ett stations- och komplements-samhälle till de framväxande industrierna Domnarvets järnverk och Kvarnsvedens pappersbruk. Orten Borlänge blev ett municipalsamhälle 1891 men redan 1898 bröt sig orten ut till en egen köping. Domnarvet blev municipalsamhälle 1925 men bildade 1929 istället Domnarvets landskommun. Borlänge köping och Domnarvets landskommun slogs ihop 1944 till Borlänge stad, som sedan tillsammans med Stora Tuna landskommun vid kommunreformen 1971 slogs ihop till nuvarande Borlänge kommun. Landskommunerna, köpingen och staden låg alla inom Stora Tuna församling. Jakobs kapell ligger i stadsdelen Jakobsgårdarna som byggdes under 1970- och 80-talet.

Jakobs kapell är inte lagskyddat enligt kulturmiljölagen.

INLEDNING

Bakgrund

På uppdrag av Västerås stift har Dalarnas museum genomfört en inventering av Jakobs kapell. Fältarbetet genomfördes under sommaren 2017 av byggnadsantikvarie Adam Moll och yrkespraktiserande antikvarie Simon Langwagen från Uppsala universitet Campus Gotland. Den här inventeringen är en del av det större stiftsprojektet *Moderna kyrkor i Dalarna*, vars syfte varit att inventera kyrkobyggnader som ägs av Svenska kyrkan i Dalarnas län och som uppförts under perioden 1930–1981. Liknande inventeringar har även utförts i de delar av Västerås stift som ligger i Västmanlands och Örebro län.

Moderna kyrkor i Dalarna är en del av projektet *Dalamodernismen* som syftar till att översiktligt dokumentera och kulturhistoriskt karaktärisera och bedöma byggnader och bebyggelsemiljöer i Dalarna uppförda under perioden 1930-1980. Projektet genomförs av Dalarnas museum.

Projektet är även en fortsättning på projektet *Västerås stift – moderna kyrkor*.

Syfte

Inventeringens syfte har varit att identifiera och översiktligt dokumentera kyrkobyggnaden och dess kulturhistoriska värden. Vidare har syftet även varit att belysa de moderna kyrkomiljöerna som en del av det moderna samhällets framväxt och förändring.

Mål

- Att genom samverkan öka kunskapsnivån och medvetenheten av Svenska kyrkans moderna bebyggelse och miljöer i Dalarnas län, Västerås stift.
- Genom att sprida kunskapen om modernismens kyrkobyggande öka känslan av delaktighet i det kyrkliga kulturarvet.
- Att öka kunskapen och förståelsen för det moderna kyrkobyggandets gestaltning, arkitektoniska uttryck och kulturhistoriska värde.
- Att förstå hur de teologiska förändringarna och demokratiseringen av liturgin har påverkat synen på kyrkorummet och dess gestaltning och arkitektur.
- Att skapa ett underlag för planering av underhåll och förvaltning av kyrkobyggnaderna.

Användningsområden

Stift, länsstyrelse, och förvaltare får bättre överblick och beslutsunderlag för att i handläggning och förvaltning värna de kulturhistoriska värdena i de moderna kyrkorna. Underlaget är av vikt vid exempelvis större och mindre vårdinsatser, ombyggnationer och avyttring.

Genom en större kunskap och medvetenhet om modernismens kyrkobyggande, dess uttryck, kvalitéer och kulturhistoriska värden, skapas möjligheter till att bättre hävda deras specifika värden och få till stånd underhåll som tar till hänsyn dessa.

Rapportens upplägg

I rapportens huvuddel redovisas det bakomliggande arbetet, en historik över byggnadens tillkomst och förändringar samt en övergripande kulturhistorisk värdering av byggnaden i sin helhet. Som bilagor finns beskrivningar av alla rum i byggnaden, huvudsakligen redovisade i tabellform. I tabellerna är enskilda byggnadsdelar beskrivna och värderade.

Dagmar Lodéns altarväv är med sin evolutionära symbolik ovanlig i kyrkliga sammanhang.

Process och metod

Inventeringen började med arkivstudier i kyrkoarkiven. Arkivunderökningarna har varit en stor del av arbetet, för att titta på de handlingarna som berört byggnadernas tillkomst och förändringar. Större delen av arkivhandlingarna finns på Uppsala landsarkiv, ULA. Omfattningen på handlingar för de olika kyrkorna varierar kraftigt, från att vara näst intill obefintligt till att vara mycket omfattande. Materialet har sedan sammanställts till denna rapport.

Efter arkivstudierna vidtog inventeringsarbete i fält där varje kyrka dokumenterades i ord och bild rum för rum. Efter fasen med dokumentationsarbete och historiska efterforskningar bearbetades det insamlade materialet i en värderingsprocess som utgår från den arbetsprocess som beskrivs i Axel Unnerbäcks *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse,* tillsammans med tankegods från Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval.* Begreppsvärlden som används i Unnerbäcksmetoden beskrivs närmare i Bilaga 1.

Alla moment i arbetsprocessen har genererat rapportmaterial, och själva rapportskrivningen bestod främst i att sammanställa de olika pusselbitarna. Arbetsprocessens sista moment var layout samt kart- och bildredigering.

Kulturhistoriskt värde

En kulturhistorisk värdering går ut på att fastställa varför en kyrkobyggnad eller motsvarande miljö är värdefull för samhället idag. En kulturhistorisk värdering utförs vanligen genom att en byggnadsantikvarie metodologiskt undersöker byggnadens kvaliteter och egenskaper, sätter in dem i ett större sammanhang och förklarar hur byggnaden är värdefull och varför. Genom att utgå ifrån en värderingsmetod som är väl förankrad inom kulturarvssektorn blir resultaten av värderingen jämförbara med andra liknande värderingar och kan ligga till grund för hållbara beslut om en byggnad eller miljö. En metodologiskt utförd kulturhistorisk värdering är öppen för kritisk granskning eftersom den är möjlig att återskapa. Detta är en förutsättning för hållbar kulturmiljövård.

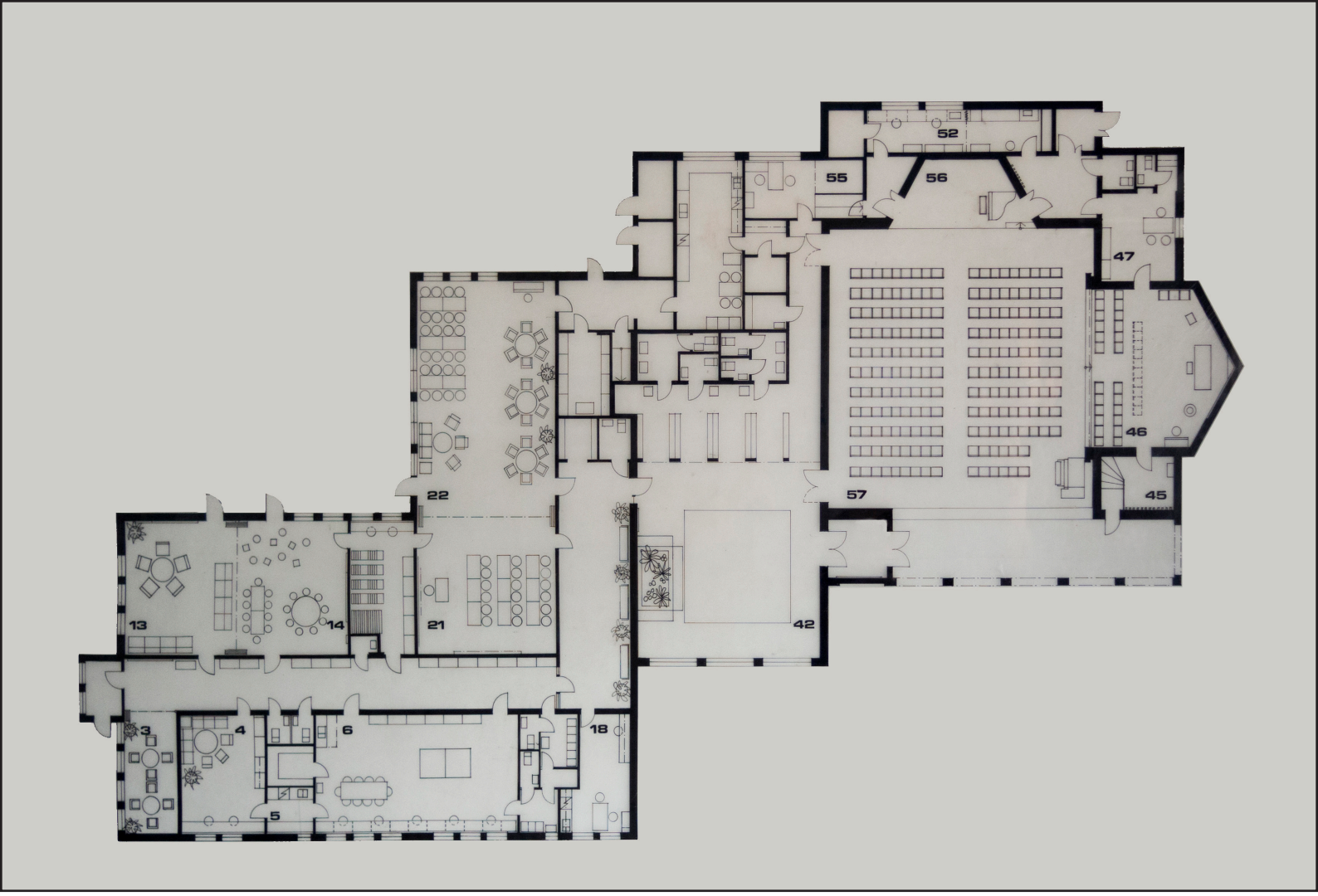

Byggnaden innehåller många rum för många funktioner. Korabsiden i öst är den enda lokalen som är vigd som kyrka.

Den kulturhistoriska värdering som återfinns i slutet av rapporten har genomförts med utgångspunkt i den metod för kulturhistorisk värdering som återfinns i Axel Unnerbäcks *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (Riksantikvarieämbetet, 2003). Metoden har kompletterats med tankegods från *Plattform kulturhistorisk värdering och urval* (Riksantikvarieämbetet, 2015). Den kulturhistoriska värderingen bygger på kunskap och information som är utspridd i hela den kulturhistoriska dokumentationen, både i de bifogade tabellerna och i rapportdelen.

Ett centralt begrepp för den kulturhistoriska värderingen är *kulturhistoriskt värde*. I denna rapport används begreppet för att beskriva två olika kategorier av värden: *dokumentvärden* och *upplevelsevärden*.

En byggnad som har dokumentvärden bär på viktig information om det förflutna. Syftet med att värna dokumentvärden är att bevara källor till historisk kunskap som kan bidra med ökad förståelse för människans livsvillkor i skilda tider – inklusive vår egen tid. Byggnader med höga dokumentvärden kan erbjuda kunskap om historiska skeenden och berättelser som anses särskilt relevanta för samhället.

En byggnad som tillskrivs upplevelsevärden bär på kvaliteter och egenskaper som en betraktare med sina sinnen upplever och reagerar på. En byggnad av mycket hög hantverksmannamässig kvalitet kan exempelvis upplevas som vacker – ett estetiskt upplevelsevärde. Gamla byggnader som använts av många människor kan vara viktiga minnesmarkörer och utgöra en viktig aspekt av gruppers eller individers identitet – ett socialt identitetsvärde.

Byggnadens sammantagna kulturhistoriska värde utgår från en sammanvägning mellan dokumentvärden, upplevelsevärden och vissa förstärkande egenskaper så som pedagogisk användbarhet, autenticitet, sällsynthet och representativitet. Alla värden som tillskrivits kyrkobyggnaden förklaras i sitt sammanhang i den kulturhistoriska värderingen. Ett sådant förfarande underlättar förståelsen för värderingen och gör det möjligt att granska den vetenskapligt.

Stora salen markeras i exteriören genom ett högt uppstickande parti. Arkitekten Åke Temnerud ville med arkadens runda bågar efterlikna en romansk stil.

I entréhallen finns både rundhuggen och slät kalksandsten. Tavlan är ett verk av Arne Fredriksson.

En pelargång leder fram till byggnadens huvudentré.

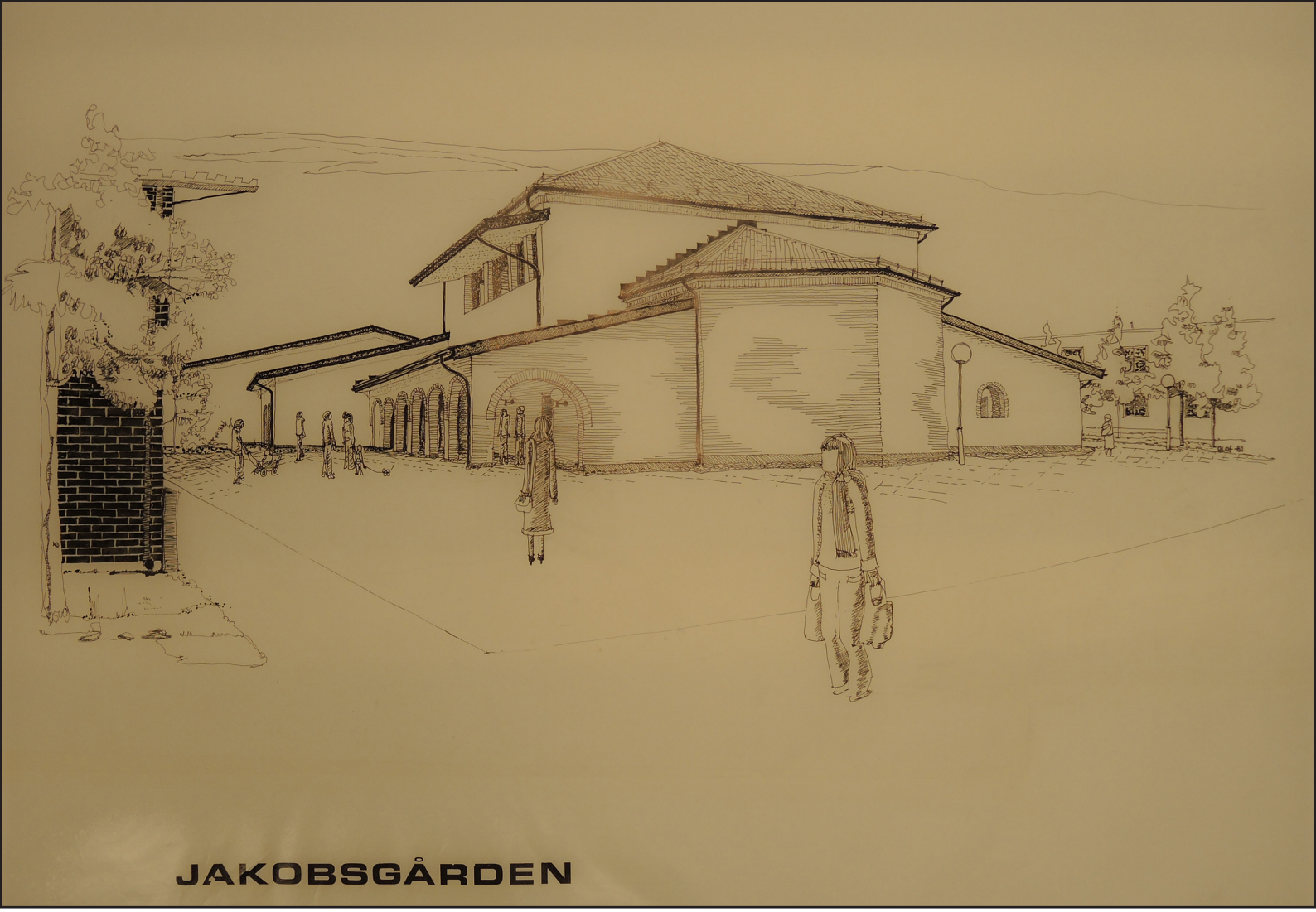

Odaterad exteriörskiss. Källa: ULA

HISTORIK OCH UTFORMNING

Redan tidigt på 1970-talet diskuterades huruvida Jakobsgårdarna, en under 1970-talet i Borlänge helt nyanlagd stadsdel, behövde ha en egen kyrkolokal. 1975 hade arkitekt Åke Temnerud ritat ett förslag till hur kyrkan skulle kunna se ut, och även om han slutligen fick uppdraget så kom den färdiga kyrkobyggnaden som invigdes 1981 att se helt annorlunda ut. Jakobsgården, eller Jakobs kapell som det numera allt oftare kallas, byggdes i syfte att skapa en samlingsplats inte enbart för religiös andakt, utan även för att skapa trivsel- och mötesmöjligheter för hela den framväxande stadsdelen. Av den anledningen är denna kyrkobyggnad utrustad med en mängd aktivitetslokaler för både privata organisationer och allmänheten i stort. Slöjdsal, och film- och lekrum är bara några bland en mängd lokaler som kyrkobyggnaden har att locka med. Allt som allt finns det lokaler till en samlad yta av 1280 kvadratmeter. Önskan om att skapa en öppen och välkomnade miljö för hela stadsdelen fullbordades tack vare denna byggnad, och än idag fyller Jakobs kapell en viktig funktion på stadens sociala scen.

Den vita kalksandstenen återkommer som fasadmaterial både exteriört och på flera av innerväggarna. Kalksandstenen bryts oftast mot starka färg- och materialkontraster. Interiört bryts de vita ytorna effektfullt av färgstarka plast- eller linoleummattor, medan det svarta valmade bandplåttaket på ett kraftfullt sätt ramar in exteriören. Färgsättningen interiört utgår från den vita kalksandstenen och från den huvudsakligen blå altarväven av konstnären Dagmar Lodén. Från torget intill Jakobsgården leder en pelargång fram till byggnadens entré. Det sneda taket i pelargången går igen i entréhallens tak, vilket tillsammans med det gemensamma väggmaterialet kalksandsten och entréhallens piazzaliknande karaktär skapar en koppling mellan inne och ute.

Församlingen ville även ha en klockstapel, men fick enligt uppgift inget bygglov för detta. Den enda större ändring som gjorts sedan invigningen är att sakristian flyttats från norra sidan av koret till södra sidan. Det utrymme som idag nyttjas som sakristia var ursprungligen vapenhus, vars ingång satts för inifrån.

Stora salen med det vigda koret.

Intressant nog är det bara koret som är vigt som kyrka, vilket lämnar det övriga ”kyrkorummet”, eller Stora salen som rummet kallas, att även kunna brukas profant. För att underlätta ett profant bruk så finns det på salens norrsida en liten scen som salens stolar kan vridas mot vid profana sammanhang. En vikvägg kan avskärma koret och lämna salen fri från religiösa symboler, bortsett från en senare tillkommen före detta altartavla på sydväggen. Salens pyramidtak är utformat för att ge god akustik från scenen för sång och musik

Det som dominerar besökarens blickfång i kyrkorummet är den stora altarväven som hänger i koret. Väven är utformad av dalakonstnären Dagmar Lodén och tillverkad av Alice Lunds textilateljé i Borlänge, och föreställer en modern tolkning av livets träd. Den är en av väldigt få kyrkliga inventarier i Sverige som berör evolutionen, och i väven finns ett rikt utbud av symboler för detta. På var sida av livets träd har konstnären stävat efter att få in teman om liv och död – eftersom det ena inte kan finnas utan det andra. Samtidens debatt om miljöförstöring går även att se då ena sidan pryds av ett vattenkraftverk – en ren och förnyelsebar energikälla, medan motstående sida domineras av bolmande skorstenar som får stå för motsatsen. Rent liturgiskt kan livets träd, som syns i vävens mittparti, också användas som symbol för Jesus på korset. Troligen har man av denna anledning valt att inte ha ett ytterligare väggkrucifix i koret. Trädet pryds också av tolv löv, som sägs representera lärjungarna som symboliskt nog föds ur trädet (Jesus). Kormattan som har en någorlunda likadan färgsättning, men ett helt annat utförande än altarväven, var ursprungligen menad till en kyrka i Stockholmsområdet. Mattan råkade olyckligtvis bli för bred, och fick då istället köpas billigt av församlingen för Jakobsgårdens räkning. Även mattan kommer från Alice Lunds textilateljé och tillkom enligt uppgift 1987–88.

Vidare inventarier som kan nämnas är bland andra den väggfasta klockan och ljuslampetten i form av ett ankare som hänger i entréhallen. Dessa har utformats av Kaj Lund, en lokal eldsjäl och vid tiden anställd vid SSAB. Inge Rollander,

Entréhallen med växtlighet och lyktstolpar. Ljuslampett av Kaj Lund till vänster i bild. Till höger Arne Fredrikssons tavla.

en annan av församlingens eldsjälar har tillverkat en rad av kyrkans bruksföremål i trä. Han är till exempel upphovsman till kyrkans stora adventsljusstake och dopkors, men har även utfört många andra snickerier som donerats till kyrkan. Det utstickande ekskåpet och väggklockan i Jaxrummet har på senare år hämtats från Borlänge tingshus, när detta gjorde stora avyttringar. Troligen finns det fler inventarier som härstammar från tingshuset. Sist kan nämnas den stora Jesustavlan på kyrkorummets södra vägg. Denna ska ha varit altartavla i stadens gamla lutherska bönhus, men har på senare år letat sig hit.

Kronologi

Årtal:	*Händelse:*	*Källa:*
1972	Planerna på att bygga en församlingsgård i Jakobsgårdarna börjar ta form.	Stora Tuna församling
1975	Åke Temnerud ritar ett första förslag till kyrkobyggnad.	Byggnadskommitténs protokoll och arkivhandlingar
1977–81	Bostadsområdet Jakobsgårdarna uppförs, efter ritningar av Bengt Hidemark, Gösta Danielson, Hans Bäckström och Jan Gezelius.	Tidskriften Arkitektur, nr 9 1979
1978	De slutgiltiga ritningarna godkäns och byggstart inväntas.	Byggnadskommitténs protokoll och arkivhandlingar
1979	Det första spadtaget till nybygget tas, 15 oktober.	Ahlberg, s. 147-148
1981	Lokalerna tas i bruk.	Ahlberg, s. 147-148
1987–88	Kormattan kommer till kapellet.	Stora Tuna församling

Den blå färgen som återkommer i byggnaden och dess inventarier är hämtad från altarväven.

Altarväven har delvis styrt byggnadens färgsättning.

Den högra delen av Dagmar Lodéns altarväv.

Till höger i bild finns det kyrkliga koret och till vänster den profana scenen. Rummets funktion ändras när stolarna vrids.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Jakobs kapell är en byggnad med vissa höga kulturhistoriska värden. I sammanhanget Dalarnas kyrkor är det något av en udda fågel, och det är den nyaste kyrkobyggnaden som inventerats i projektet *Moderna kyrkor i Dalarna*. Det är även den enda stadsdelskyrka som finns i Dalarna.[1]

De kulturhistoriska värdena är främst kopplade till Stora salen med tillhörande kor, men det finns även värden som omfattar hela byggnaden. Ett exempel på en sådan företeelse är att Dagmar Lodéns altarväv styrt färgsättningen som går igen i hela byggnaden. Själva altarväven i sig har ett mycket högt konstnärligt värde, och företeelsen att den styrt färgsättningen ger byggnaden i sin helhet ett arkitektoniskt värde eftersom genomförandet av idéen är uppenbart men inte påträngande. Företeelsen att låta ett konstverk påverka byggnadens utformning ger även Jakobs kapell ett arkitekturhistoriskt värde, eftersom det illustrerar hur konstnärer och konstverk tog plats inom arkitekturen under den moderna epoken.

Det mest intressanta med Jakobs kapell är emellertid företeelsen att Stora salen kan agera både kyrklig och profan lokal, beroende på stolarnas riktning. Detta fenomen är unikt i Dalarna och möjligtvis även på nationell nivå. Företeelsen ger Stora salen med tillhörande kor ett mycket högt socialhistoriskt värde eftersom den tydligt och pedagogiskt visar hur svenska folket under den moderna epoken fick andra alternativ än kyrkan som den stora gemensamma samlande institutionen i vardag och helg. Den ger också ett högt samhällshistoriskt värde eftersom den visar att Svenska kyrkan visade tecken på kompromissvilja och pragmatik i sekulariseringsprocessen. Den

1 Det fanns även en i Falun, men den har i efterhand avyttrats.

I byggnaden finns bland annat ett hobbyrum.

innovativa lösningen att kunna flytta fokus från en vägg till en annan och därmed ändra rummets funktion ger byggnaden ett mycket högt arkitekturhistoriskt värde som ett exempel på hur kraven på byggnaders flexibilitet påverkade utformningen.

Att byggnaden är en kombinerad kyrka och allaktivitetshus med ungdomsgård ger den ett samhällshistoriskt värde eftersom den visar att samhällsplaneringen värdesatte att det skulle finnas allmänna och kyrkliga lokaler i ett nyanlagt område, och såg det som naturligt att de två kombinerades. Företeelsen ger även byggnaden ett arkitekturhistoriskt värde eftersom den illustrerar den förändring som kyrkobyggnader genomgick under den moderna epoken, med flexiblare lokaler och vidare användning än tidigare tiders enfunktionskyrkor. Byggnadens olika funktioner med hobbyrum, undervisningsrum och samlingssalar är fortfarande tydligt avläsbara, och de samhälls- och arkitekturhistoriska värdena som är kopplade till kombinationen av kyrka och allaktivitetshus är främst beroende av att rummen används.

En annan intressant företeelse är att arkitekten skapat en koppling mellan inne och ute genom att låta pelargångens takvinkel och väggmaterial följa med in i entréhallen, och att gestalta entréhallen som en piazza med lyktstolpar, växtlighet och himmelsblått tak. Denna gestaltning har ett arkitektoniskt värde på grund av sin stämningsskapande originalitet. Den flitigt använda kalksandstenen är även ett originellt val i sammanhanget kyrkobyggnader.

Sammanfattningsvis har Jakobs kapell ett högt kulturhistoriskt värde. Huvudmotivet är byggnadens samhällshistoriska värde. Ytterligare grundmotiv är dess höga socialhistoriska värde, arkitekturhistoriska och arkitektoniska värde. Förstärkande värden är pedagogiska värden, autenticitet och sällsynthet.

En separat ingång på baksidan leder till barn- och ungdomsverksamheten.

Byggnadens kalksandsten är ett utmärkande karaktärsdrag.

Byggnaden är till stor del oförändrad, även toaletterna.

KÄLLOR

Otryckta källor

Jakobsgården, skriftlig presentation, blandade författare, Borlänge, 1981

Uppsala landsarkiv, Borlänge kyrkbokföringsdistrikts arkiv, SE/ULA/11248

Tryckta källor

Ahlberg, Hakon, *Dalarnas kyrkor i ord och bild*, Kronvall information i samarbete med Västerås stifts information, Falun, 1996

Génetay, Cissela & Lindberg, Ulf, *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs] : grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014

”Borlänge: Jakobsgårdarna – Hans Bäckström och Gösta Danielson presenterar Jakobsgårdarna i Borlänge”, *Arkitektur*. ISSN 0004-2021. ; 1979:9, s. 6–11

Unnerbäck, R. Axel, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse [Elektronisk resurs]*, Riksantikvarieämbetets förl., Stockholm, 2002
http://www.raa.se/publicerat/9789172096073.pdf

Muntliga källor

Åke Temnerud, muntlig information 2015-01-10, Dalarnas museum, projekt Dalarmodernismen

Dalarnas
museum